

Jovan BUKUMIRA*
Institut za književnost i umetnost,
Beograd

050.488МАЛЕ НОВИНЕ"1956/1991"
оригинални научни рад

SOCIJALISTIČKO POLITIČKO OBRAZOVANJE POSREDSTVOM DEČJE ŠTAMPE: *MALE NOVINE* (SARAJEVO, 1956–1991)¹

Apstrakt: Rad se bavi *Malim novinama*, listom za mlade – učenike i učenice osnovnih škola, prevashodno viših razreda – koji je izlazio u Sarajevu od 1956. do 1991. godine i bio distribuiran širom Jugoslavije. U tekstu se najpre ocrtava društveno-politički kontekst obrazovanja u socijalističkoj Jugoslaviji pedesetih godina prošlog veka, kada je izašao prvi broj lista, i razmatra uloga koju su pritom imali časopisi za decu. Zatim sledi analiza političkog sadržaja *Malih novina*, pri kojoj je posebna pažnja posvećena strategijama obraćanja čitalačkoj publici (interpelacija mladih kao odraslih), izveštavanju o najbitnijim političkim prilikama u zemlji i svetu (društveno samoupravljanje, donošenje Ustava, struktura državne vlasti; antikolonijalne borbe, revolucije, državni udari, Hladni rat, Pokret nesvrstanih), te reprezentaciji mladih (mladi kao proizvođači, zadrugari, samoupravljači, borci, glasači, potrošači, antiratni aktivisti). Naposletku, ukazuje se na šire procese društvene depolitizacije koji su uticali i na uredničku koncepciju *Malih novina* i za posledicu imali приметно umanjivanje eksplicitno političkog sadržaja i „postepeno približavanje inicijalno ‘informativnog lista’ žanru dečjeg zabavnika“.

Ključne reči: *Male novine*, štampa za mlade, Jugoslavija, socijalizam, političko obrazovanje, depolitizacija

Uvodne napomene

Sva srećna detinjstva depolitizovana su i liče jedno na drugo, svako nesrećno politizovano je na svoj način. Ova parafraza Tolstoja, koja je neizostavni deo raznih revizionističkih, apolitičnih, idealističkih i sličnih diskursa, mogla

* jbukumira@yahoo.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta *Uloga srpske periodike u formiranju književnih, kulturnih i nacionalnih obrazaca* (178024), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

bi da stoji kao *credo* svakog pisanja i razmišljanja o detinjstvu koje u obzir ne uzima istorijske, društvene i kulturne – rečju: političke – okolnosti unutar kojih se svačije detinjstvo nužno odigrava i razvija. Metodološki i ideološki ovaj rad počiva na suprotnim pretpostavkama i polazi od načela da se kategorije detinjstva, politike i sreće mogu i moraju misliti zajedno, iako dijalektički, te na gornji stav radije odgovara epigrafom romana čiji je početak parafraziran. U osnovi ovakvog ispitivanja, prema tome, stoji teza Antonija Gramšija da je politika „središnja djelatnost čovjeka, sredstvo kojim se pojedinačna svijest dovodi u kontakt s društvenim i prirodnim svijetom“, pošto je u njoj „razumjeti svijet i mijenjati ga jedno te isto“ (nav. prema Suvin 2014: 312), što vredi još i više kada je reč o političkom obrazovanju mladih, tom postepenom pripremanju za uvođenje u najšire dimenzije društvenog sveta.

Shodno centralnoj ulozi koju je u komunističkoj misli i praksi imao horizont budućnosti – služeći kao utopistička optimalna projekcija svih društvenih težnji – ne čudi značaj koji su komunisti pridavali politici odgoja i obrazovanja „novih pokolenja“. Mlade je u „drugoj“ Jugoslaviji trebalo formirati u novom, (post)revolucionarnom duhu i time pospešiti sveopštu transformaciju društva ka socijalističkom poretku, ne gubeći iz vida ono što su oci utemeljitelji istorijskog i dijalektičkog materijalizma, Marks i Engels, imali da kažu o ciljevima vaspitanja: naime, ono mora biti svestrano, odnosno cilj mora da bude svestrani i stvaralački razvoj ličnosti, bez obzira na klasnu poziciju (Petrović Todosijević 2016: 71). Glavne smernice (n)ove politike jugoslovenskih komunista prema deci najeksplicitnije su izložene u *Rezoluciji* iz 1949. godine, vezanoj za Peti kongres (1948) i Treći plenum Centralnog komiteta KPJ. Ovim dokumentom rukovodioci novog društva otvoreno su istakli neophodnost „idejnosti u nastavi“², poručivši da se njihovo pregnuće u ovom polju neće skrivati iza tobožnje političke neutralnosti. No, ujedno su morali da priznaju i vlastitu ograničenost, odnosno nemogućnost da nad odrastanjem mladih uspostave sveobuhvatnu kontrolu. Nije bilo dovoljno delovati na decu samo kroz školsku nastavu, već im treba osmisliti i časove doko-lice i, prema rečima Milovana Đilasa: „obrazovanje mora biti kako školsko, tako i vannastavno, tj. sveobuhvatno“ (nav. prema Petrović Todosijević 2016: 41). Zbog toga su tražili da se celokupno društvo uključi u ovaj proces. U ovom širokom frontu za „prosvetčivanje širokih narodnih dečjih masa“ najveću ulogu trebalo je da dobiju masovne društvene organizacije poput pionirske, koje bi za ovakve poduhvate imale najviše kapaciteta, ali i mnogobrojna slična udruženja (npr. izviđačka).

Na Sedmom kongresu KPJ (1958) među ciljevima obrazovanja i vaspitanja usvojene su sledeće smernice, obe od suštinske važnosti za temu ovog rada:

² Sintagma je pozajmljena iz naslova referata Iva Frola, tadašnjeg pomoćnika ministra za nauku i kulturu, na V kongresu CK KPJ (1948), koji glasi „O idejnosti i naučnosti u nastavi“.

„razvijanje socijalističke društvene svesti i osposobljavanje za učešće u društvenom životu zemlje, u organima društvenog samoupravljanja i upravljanja... razvijanje internacionalizma, duha međunarodne solidarnosti radnih ljudi, kao i ideje ravnopravnosti i zbližavanja svih naroda u interesu mira i napretka u svetu...“ (nav. prema Petrović Todosijević 2016: 44). U prvi plan je, dakle, istaknuto razvijanje osećanja pripadnosti široj društvenoj zajednici i podsticanje na aktivno sudelovanje u političkom životu društva.

Dečji listovi, štampani u doba socijalističke Jugoslavije, služili su i kao dodatak i dopuna školskih aktivnosti, naročito u prvim godinama izgradnje nove države, kada školski sistem još nije bio u potpunosti kodifikovan niti ujednačen u svim federativnim republikama.³ Vladajuća KPJ, sredinom pedesetih godina prošlog veka preimenovana u Savez komunista Jugoslavije, tada je već ukinula svoja agitprop odeljenja i delimično povukla svoje članstvo iz neposrednijeg učešća u državnoj politici. Ipak, imamo li u vidu da je agitprop nastao i delovao za vreme ilegalnih, a potom i ratnih aktivnosti partije – kada je kultura prvi put postala oruđe komunističke agitacije – ne bismo pogrešili kada bismo u uređivanju dečjih listova videli „nastavak rata drugim sredstvima“, prilagođenim mirnodopskim prilikama.

Prvi broj dečjeg nedeljnika *Male novine* izašao je u martu 1956. godine u Sarajevu u okviru NIPRO „Oslobođenje“, u tiražu od 35 hiljada primeraka i na 8 stranica – ali će se i tiraž i format u narednim godinama samo povećavati, i već nakon prve decenije postojanja novine će se štampati u deset puta više primeraka na dvostruko većem broju stranica. Prvi podnaslov glasio je „nedjeljni informativni list za mlade“, da bi ubrzo bio promenjen u „jugoslovenski informativni list za mlade“, čime je bila precizno određena čitalačka publika, namena, ali i orijentacija lista. Čitaoci su bili osnovnoškolci, i to pre svega oni iz viših razreda, iz svih jugoslovenskih republika, a cilj novina bio je, naravno, primarno edukativno-informativni, iako su se u uredničkim komentarima često mogle naći uobičajene formulacije o novinama „za pouku i zabavu“ i „nerazdvojnim drugom u odmoru i zabavi, neophodnim i dragocjenim pomagačem u školi“ (202/1960). *Male novine*, distribuirane preko mreže školskih referenata i za vreme školske godine (kasnije i tokom raspusta), predstavljale su edukativnu dopunu školskog programa, ali ujedno i platformu za ispunjavanje i osmišljavanje slobodnog vremena mlade populacije. Zdravko Ostojić, koji je u ovom listu jedno vreme obavljao funkciju odgovornog urednika, smatrao je da su „Male novine postale, prije svega, svojevrsan udžbenik socijalističkog vaspitanja, a potom i stvaralačka dopuna nastavnom procesu“ (Ostojić 1982: 318).

³ Tek je 1958. godine donet zakon koji je propisivao jedinstveno opšte i obavezno osmogodišnje osnovnoškolsko obrazovanje, dok je proces standardizacije udžbenika na federativnom nivou potrajao znatno duže.

Prema pedagogu Nedeljku Trnavcu „monopol udžbenika i knjiga“ u školskoj nastavi je nedopustiv, i upravo dečja štampa – novi „inženjer ljudskih duša“ u razdoblju sredstava masovnog komuniciranja – može i mora vaspitanje i obrazovanje da učini aktuelnijim i povezanijim sa neposrednim dečjim iskustvom življenja u savremenom svetu (Trnavac 1974: 10). U njegovoj bi zamisli ovi listovi trebalo da postanu svojevrсна platforma za dečje samostalno obrazovanje, u čemu možemo da prepoznamo poziv na dečje samoupravljanje. Osim toga vredi istaći da, iako nesumnjivo marksistički (tačnije: dijalektičko-materijalistički) opredeljen, ovaj autor u posve šilerovskom idealističkom duhu naglašava da osnovna funkcija dečjih listova leži u „estetskom i moralnom vaspitanju“ (Trnavac 1974: 8). *Male novine* su u velikoj meri uspele da ispune navedene funkcije, iako nisu odgovorile na krajnji ideal samoupravljanja, koji bi u ovom slučaju mogao da glasi „Dečji listovi deci!“, gde bi deca sama pisala i uređivala novine, bez ikakvog nadzora odraslih.

Mladi kao odrasli

Osnovni gest uređivačke koncepcije *Malih novina* sastojao se iz, altiserovski rečeno, interpelacije čitalaca kao odraslih subjekata ili, gledano sa suprotne strane ovog komunikacijskog lanca, u tome da se list predstavi kao novina za mlade u obliku novine za odrasle. Ovo starosno preokretanje imalo je dvostruku ulogu. Oslovljavanje mladih kao odraslih najpre je efekatan potez privlačenja pažnje publike, koji se poigrava sa mladalačkom željom da se poraste, da se bude odrastao. Još je bitnije, međutim, to što ova strategija ne čini od čitalaca stanovnike idiličnog carstva mladih, zauvek osuđene na bivanje decom, nego im istinski otvara put u odrastanje. Bodrijar je tvrdio da savremeno društvo getoizira „nenormalne“, uključujući tu i starije, siromahe, nerazvijene, osobe s nižim koeficijentom inteligencije, pervertite i druge, pri čemu je slična sudbina zadesila i decu: „no mi takođe znamo kako stoje stvari sa ekstradicijom dece, sa njihovom progresivnom izolacijom koja teče uporedo sa vladavinom Uma, sa njihovim zatvaranjem u idealizovani status detinjstva, u geto infantilnog sveta, u ponižavajući svet nevinosti“ (Bodrijar 1991: 140). Smer delovanja *Malih novina* upravo je suprotan.

U prvom uvodniku piše: „I vi mladi dobiste svoje novine... Zar ne liče na prave-pravcate novine?“ (1/1956). *Male novine* štampaju se na tipičnom novinskom papiru velikog formata, tek nešto manjem od onog na kojem su izlazile tada najtiražnije *Borba* i *Politika*. Utoliko sarajevski list za mlade dizajnom i grafičkim oblikovanjem imitira „velike novine“, stvarajući kod čitalaca doživljaj da u rukama drže tipičnu štampu za odrasle. S druge strane, pak, naslovom se sugerise i granična pozicija ovih novina, budući da se nedvosmisleno radi o nečemu što je prevashodno namenjeno mladima. To jesu novine za decu, ali – uz

sve uzuse prilogađavanja sadržaja – pravljene su kao za odrasle. Strategija *Malih novina* da se obraćaju ne samo mladima kao mladima nego ponajpre mladima kao odraslima imala je za cilj da mladi vide sebe kao buduće odrasle, i to kao aktivne i ravnopravne učesnike društveno-političkog života socijalističke zajednice.

Ali ovaj list nisu stvarali mladi za mlade, već odrasli za mlade, a u određenoj meri, takođe, i odrasli za odrasle. Peri Nodelman, istraživač dečje književnosti, smatra da je implicitni čitalac svakog dečjeg teksta i neko ko nije dete, a koga on naziva skrivenim odraslim. „Samo je polovična istina da su tekstovi dečje književnosti jednostavni. Oni, naime, sadrže u sebi senku, nesvesno – složenije i potpunije razumevanje sveta i ljudi, koje ostaje neizrečeno na pukoj površini, ali koje omogućava njenu razumljivost“ (Nodelman 2008: 206). U *Malim novinama* bi se iz tog implicitnog „teksta iz senke“, namenjenog odraslom čitaocu (u ovom slučaju, verovatno roditelju), mogao iščitati zvanični politički kurs partije, onaj koji nije uvek bio sproveden u praksi.

U gore navedenom uvodniku možemo, takođe, naći okvirnu najavu sadržaja svakog broja: „Donosićemo vam vijesti o izgradnji naše domovine, zanimljivosti iz naše zemlje i cijelog svijeta...“, a tu su još i zanimljivosti iz prošlosti, znameniti ljudi, nauka i tehnika, flora i fauna, te umetnost za decu (priče, pesme, slike, stripovi, romani u nastavcima itd.), kao i sport, dečji život, dečji samostalni radovi, nagradni konkursi. Redosled kojim su pobrojane stavke sadržaja nije nasumičan, pošto iz njega možemo videti šta je, iz uredničke perspektive, bilo više, a šta manje bitno za mlade. Na prvom mestu nalazi se politički sadržaj, a na poslednjem zabavne rubrike. Ali, kako vreme bude odmicalo, ovaj odnos prioriteta će se preokrenuti i, u poslednjim godinama izlaženja lista, konzumeristička razonoda prevlađaće nad socijalističkom politikom.

Šta mladi treba da znaju?

Mogli bismo ovde izneti tezu da je parola kojom su se vodili svi urednici *Malih novina*, doduše u različitoj meri, istovetna onoj poruci koju su prethodnih godina u Hrvatskoj neprestano isticali mladi nešto stariji od čitalaca sarajevskog nedeljnika: „Jedan svijet – jedna borba“. Jer kada se u kontinuitetu pregleda arhiva *Malih novina*, postaje jasno da društvo čiji čitalac treba da postane punopravni član obuhvata ni manje ni više nego čitav svet. Zbog toga se u centralnoj rubrici koju čine vesti domaće društveno-političke prilike po pravilu ogledaju u svetskim i obratno, a o dalekim i mlađim čitaocima tada nedovoljno poznatim zemljama piše se ne kao o egzotičnim i neshvatljivim pojavama, nego s dovoljno jasnom istorijskom kontekstualizacijom. Uostalom, gornja je parola adekvatna kao zajednički imenilac i stoga što se, ako je suditi prema *Malim novinama*, u celom

svetu vodi u suštini jedna jedina borba, u kojim god „omotima“ bila upakovana: borba radnika i proletera protiv kapitalističke eksploatacije i za oslobođenje.

Male novine – najkraće rečeno – započinju svoj život u jeku Hladnog rata i pokušaja Jugoslavije da u spoljnoj politici izgradi front nesvrstanih zemalja, a u unutrašnjoj sprovede sistem društvenog samoupravljanja. Kritička analiza diskursa mogla bi da gotovo sve relevantne članke – bilo da oni pojašnjavaju daleke ratove i državne udare ili načine na koji funkcionišu ovdašnja državna vlast – pročita pretpostavljajući ovaj kontekst, odnosno doba „kada se nad svijetom još uvijek gomilaju crni oblaci hladnog rata i straha“ (133/1959), s jedne, i „izgradnje humanog socijalističkog samoupravnog društva“ (772/1971), s druge strane.

Tokom prvih dvadesetak godina izlaženja *Male novine* su najvažnije vesti iz sveta i domaće politike donosile na naslovnici, najčešće u članku koji bi (sa pratećom fotografijom) zauzimao više od polovine stranice. U vremenu burnih svetskih hladnoratovskih previranja i podela ovaj list je s velikim uspehom uspevao da mladoj jugoslovenskoj publici približi i predoči složenosti aktuelnih svetskoistorijskih gibanja. Svaki se članak – bilo da se pisalo o ratu, državnom udaru, vojnom puču, demonstracijama, revoluciji ili čemu drugome – po pravilu sastojao od kratkog prikaza društveno-istorijske pozadine događaja, trenutnog političkog uticaja velikih sila i njihovih interesa u datom području, portreta najvažnijih aktera, razvoja dešavanja i mogućih budućih posledica. Pri tome se nikada nije pisalo politički neutralno: *Male novine* su u svakom sukobu, pobuni ili ma kakvom događaju nedvosmisleno zauzimale stranu i obrazlagale zbog čega se tako opredeljuju. Naravno, uvek se radilo o komunističkim i jugoslovenskim vrednostima nezavisnosti, samoopredeljenja, jednakosti, antifašizma, antikolonijalizma, antiimperijalizma i sl. Ali na taj su način poučavale svoju publiku da je, čak i da to žele, nemoguće biti puki neutralni posmatrač, bez obzira na to da li se stvari zbivaju u vlastitom vrtu ili negde preko sedam gora. Uvek je neophodno zauzeti stav, a on je u ovim stvarima uslovljen političkom pozicijom.

S posebnim zanimanjem su *Male novine* pratile zbivanja u Africi, kontinentu na kojem se većina zemalja pre Drugog svetskog rata nalazila u kolonijalnom položaju. Zvanična jugoslovenska politika podržavala je i potpomagala borbu za nezavisnu Afriku, o čemu – u moru drugih tekstova – najbolje govori članak „Probuđena Afrika“ (128/1958), koji zapravo predstavlja prilog o novim nezavisnim afričkim zemljama, izveštavajući o tome kako Afrika postaje „kontinent svetlosti i boljih dana“, jer „porobljene afričke zemlje nezadrživo stupaju putem nezavisnosti i oslobođenja od bijelih gospodara“. Uz to je i svako proglašenje nezavisnosti neke države bivalo praćeno prigodnim tekstom o „novoj nezavisnoj republici“, gde bi se sumirala istorija i dale geografske karakteristike te zemlje. Izveštavanje o borbama za nezavisni Kongo, koje su se vodile krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina, odlično pokazuje u čemu *Male novine* prepoznaju

glavne uzroke sukoba. Tako se, na primer, u članku „Opasna igra“ (211/1960), koji upozorava na to da Belgijanci i dalje ne napuštaju nezavisni Kongo, daje detaljna i dosledna marksistička analiza funkcionisanja kolonijalnog kapitalizma: Belgija, naprosto, ne želi da se odrekne bogatih kongoaskih prirodnih resursa, pa u te svrhe koristi svoje insajdere – partnere inostranih eksploatatorskih kompanija, i time podriva nezavisnost jedne države. Zbog toga je i Patrisu Lumumbi, prvom političkom lideru nezavisnog Konga, bio posvećen čitav niz priloga u kojem su čitaoci mogli da se obaveste o njegovom političkom i moralnom držanju, akcijama koje je sprovodio i državničkim odlukama koje je donosio – sve je to činilo da njegov reljefni portret posluži kao uzorit primer antikolonijalnog otpora.

Ali „crna“ Afrika nipošto nije bila povlašćeni slučaj ovakvog izveštavanja. Slične borbe – i upravo su na toj sličnosti *Male novine* uporno insistirale – vodile su se širom sveta, pa je veliki broj članaka ove rubrike bio posvećen odnosu Alžira i Francuske, rasizmu u Africi i posebno SAD, nebrojenim oružanim sukobima između Izraela i susednih arapskih zemalja, ratu u Vijetnamu, Laosu, Venecueli itd. Među brojnim takvim vestima vredi istaći podršku Čehoslovacima nakon Praškog proleća (632/1968), jer taj prilog nudi istoriju nastanka Atlantskog i Vašavskog pakta, odnosno uzroke hladnoratovske podele na dva bloka. Budući da se radilo o aktu agresije socijalističkih zemalja jednih na druge – dakle, o socijalističkom imperijalizmu – članak implicitno priziva u sećanje sukob sa Informbiroom 1948. godine i retrospektivno opravdava jugoslovensko *ne* Staljinu i staljinizmu. Osim toga, kao dobar primer iznijansirane analize sukoba može nam poslužiti članak o situaciji u Severnoj Irskoj (686/1969), koja se našla na ivici građanskog sukoba između katolika i protestanata. U članku se, međutim, uzrok sukoba nikako ne traži u različitosti veroispovesti, već u tome što su protestanti ukinuli katolicima građanska prava i učinili ih tako građanima drugog reda – zbog čega ovi opravdano zahtevaju „političku, ekonomsku i socijalnu ravnopravnost“, a ne versku.

Veoma je zanimljiva i za istraživanje i te kako podsticajna činjenica – pošto se kroz nju prelama većina bitnih političkih pitanja – da su *Male novine* rasle uporedo sa Pokretom nesvrstanih. Druga polovina pedesetih godina bila je obeležena takoreći pripremnim Titovim susretima sa Naserom, Nehruom i drugim državniciima „vanblokovskog“ sveta, a sarajevski list je vrlo ažurno i emfatično svojoj mladoj publici prenosio vesti i rezultate tih poseta. Faktor povezivanja bilo je „prijateljstvo dvije male, ali nezavisne zemlje... dviju revolucija, različitih, ali i bliskih u isto vrijeme“ (16/1956), kako je napisano povodom boravka „dragog gosta“ Namera u Beogradu. Ovaj paradigmatičan opis međunarodnog odnosa po merilima jugoslovenske politike – bliskost i stranost, ili pre istost i različitost drugog koje bivaju hegelovski prevladane (ali ne i ukinute) revolucionarnom borbom za oslobođenje – predstavljao je primer za izgradnju solidarnosti i očuvanje mira u svetu, iz kojeg su čitaoci *Malih novina* dobijali lekcije o tome na kojim principima

(bi trebalo da) se vodi spoljna politika u interesu svih strana, pošto „dosledna socijalistička politika“ znači da je Jugoslaviji „tuđe ugnjetavanje jednog naroda od strane drugoga“ (178/1959). Svaki samit nesvrstanih zemalja bio je, otuda, praćen velikom reportažom na naslovnici, a ponekad i dodatnim propratnim tekstovima o tim državama, počev od „Doprinosa miru“ (267, 268/1961) pa do „Budućnost pripada nesvrstanim“ (1433/1986) povodom 25. godišnjice pokreta.

Uporedo sa redovnim izveštavanjem o presudnim događajima iz sveta pratili su se i svi radovi – kako ideološko-politički, tako i materijalno-infrastrukturni – na izgradnji novog društva. Revolucionarna promena državnog uređenja zahtevala je sveobuhvatne transformacije, a *Male novine* razjašnjavale su svojoj publici razloge tih preobražaja i pripremale ih da postanu ravnopravni i aktivni članovi novog društva.

Izveštavano je o svim kongresima i plenumima Saveza komunista i sa njih su prenošeni zaključci iz referata. Jedna od najvećih tekovina revolucije i narodnooslobodilačke borbe bilo je uspostavljanje narodne vlasti, a pošto se oblik te vlasti ipak vremenom menjao, mnogi su brojevi ovog nedeljnika za mlade bili posvećeni objašnjavanju funkcionisanja velikog državnog aparata i raspodele vlasti. No, u centru skoro svakog govora o državnom sistemu nalazilo se samoupravljanje: „Sredinom 1950. godine učinjen je jedan od najrevolucionarnijih koraka u posleratnom razvitku Jugoslavije – uvedeno je radničko samoupravljanje“ (592/1967). Na svakih četiri ili pet godina *Male novine* pokretale su feljton o osnovnim pojmovima samoupravnog sistema (601 et passim/1968; obrađeni pojmovi: republička skupština, opštinska skupština, radnički savet, upravni odbor, opštinsko veće i veće radnih zajednica, saveti i dr.), pritom prateći kako je Jugoslavija od radničkog došla do društvenog samoupravljanja, odnosno kako je tekla primena ovog principa na društvo u celini. Tome je bila posvećena čak i posebna rubrika, „Zanimljiva škola za radoznale“, u čijem nazivu ponovo pronalazimo uredničku strategiju pomoću koje će ove tekstove, na prvi pogled suvoparne, ali ipak s austom zanimljivosti i radoznalosti, na kraju svi pročitati.

Čitaoci *Malih novina* redovno su bili upućivani i u sve važnije izmene zakona i propisa, pa i smene visokih političkih funkcionera. U vreme pred važnije izbore ili donošenje novog Ustava (1963, 1974) povećavao se broj priloga o državnoj upravi. U tom je smislu naročito bila važna zaista široka društvena rasprava o Ustavu koji će biti donet 1963, pošto je ovaj dokument bio shvaćen kao ogledalo čitavog društva: „Ako u nekoj državi vladaju kapitalisti, onda oni stvaraju ustav pomoću kojeg drže radni narod u pokornosti... U našoj – socijalističkoj zemlji, u kojoj sva bogatstva pripadaju narodu, ustav je zakon koji u potpunosti obezbeđuje prava svakom građaninu podjednako“ (323/1962). O tome su i *Male novine* kontinuirano pisale, donoseći u svakom sledećem broju detaljno objašnjenje ključnih termina i fraza iz najbitnijeg državnog dokumenta.

Ustav iz 1974. dodatno je poboljšao neposrednije učesće ljudi u političkom životu i na osnovu toga je Stane Dolanc, tada član Predsedništva CK SKJ, u intervjuu mogao izjaviti da „u razvijenom socijalističkom samoupravnom odnosu, svi, i stariji i mladi, snose podjednaku odgovornost za sve sfere društvenog života“ (1183/1980). *Male novine* trudile su se da, svojom uređivačkom koncepcijom, slede postulate ovako naznačene socijalističke politike prema mladima i od njih naprave što ravnopravnije članove društva.

Osim politike i ekonomija je dobila veliki prostor na stranicama lista, a o njoj se najviše pisalo počev od sredine šezdesetih godina pa nadalje, kada je sprovedena tzv. Privredna reforma kojom je uvedena delimična liberalizacija tržišta. Ona je rezultirala smanjenjem životnog standarda i poskupljenjem namirnica, pa je čak i dečja štampa morala da reaguje na приметно nezadovoljstvo građana (477/1965). Redovno se pisalo i o kursu i stabilnosti valute (dinara), a urednici se nisu libili ni da upute primedbe i kritike na račun društvenog poslovanja: „Do devalvacije dinara dovelo je loše privredno poslovanje. Trošili smo znatno više nego što su bile naše mogućnosti“ (758/1971).⁴ Indikativno je da je sve ovo bilo praćeno pohvalnim pisanjem o bankama (811/1972), u kojima se želela videti institucija na koju se narod mogao osloniti u teškoj materijalnoj situaciji.

Iako su neki od najvažnijih političkih događaja bili prećutani – smena Rankovića 1966, studentski protesti 1968, hrvatsko proleće 1971, smena liberala 1972. godine – ipak se o nekim drugim, po državu neugodnim političkim pitanjima pisalo, i to najviše o „kosovskom pitanju“ i radničkim štrajkovima (naročito u toku poslednje decenije zajedničke države), a ne treba izostaviti ni osudu *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (1967). U pozadini izveštavanja o svim ovim zbivanjima nalazio se urednički poziv na poverenje u jugoslovensko društvo, za koje se tvrdilo da će imati snage da navedene probleme reši samo ukoliko svi građani budu mogli da se vrate temeljnim vrednostima revolucije. Kao i ranije, *Male novine* su zagovarale jugoslovenstvo. *Deklaracija* je bila okarakterisana kao „neprijatan događaj“ zato što su potpisnici zahtevali oštro razdvajanje srpskog i hrvatskog jezika, iz čega je bilo „jasno da su i Deklaracija i Prijedlog suštinski usmereni protiv bratstva i jedinstva naših naroda, te najznačajnije tekovine naše revolucije“ (559/1967), pa su njihovi stavovi pobijeni argumentovanim pozivanjem na Bečki i Novosadski književni dogovor. U istom duhu, nakon tragedije koja se dogodila u paraćinskoj kasarni 1987. godine, kada je vojnik albanskog porekla Aziz Keljmendi ubio četvoricu kolega i ranio još petoricu (različite nacionalnosti), a zatim izvršio samoubistvo, komentar lista

⁴ Određeni paratekstualni elementi na stranicama *Malih novina* takođe ukazuju na brojne posledice ekonomske krize s kojima se suočavala Jugoslavija po uvođenju liberalizacije tržišta. Na primer, kratka i nelagodnom natopljena redakcijska obaveštenja o poskupljenju lista zbog cene papira, štampe i ostalih troškova postala su uobičajena pojava od druge polovine šezdesetih godina.

glasio je: „Keljmendi je svojim hicima gađao u jedan od najpostojanijih stubova jugoslovenskog jedinstva i jugoslovenske stabilnosti – u JNA“, koja je „kovačnica bratstva i jedinstva“ (1472/1987).

Kao i u drugim tadašnjim glasilima, a naročito onim koja su (preko različitih saveznih ili republičkih organizacija) bila u društvenom vlasništvu, i u *Malim novinama* je Josip Broz Tito figurirao kao najvažniji jugoslovenski politički subjekt. Zbog toga su se s naročitom pažnjom pratila njegova službena putovanja u inostranstvo, kao i posete stranih državnika Jugoslaviji, te Titovi govori i poruke mladima. Ali, iako je Tito uvek dobijao najistaknutije mesto, приметna je razlika u tretmanu njegovog *lika i dela* na stranicama ovog lista počev od sredine sedamdesetih godina. Tito sve više postaje „živi mrtvac“ i spomenik čija se prethodna dostignuća obeležavaju i komemorišu, a sve manje – uprkos neprekinutim aktivnostima – onaj revolucionarni državnik poznat odranije. Od 1978. godine na drugoj stranici lista ustalila se rubrika „Citiramo“, u kojoj su prenošeni kraći ili duži odlomci iz Titovih starih govora ili knjiga, a veoma retko nedavno date izjave na aktuelne teme. Drugim rečima, Tito više ne govori iz sadašnjosti nego iz prošlosti, biva citiran i na neki način recikliran, a njegove reči i doslovno postaju samo mrtva slova na papiru, ili ono što je Darko Suvin nazvao umrtvljenim, antidijalektičkim „ritualiziranim diskursom“.

Osim detaljnog izveštavanja o političkim zbivanjima „u zemlji i svijetu“ (kako se jedno vreme zvala rubrika s vestima), mladi su se sa politikom upoznavali i kroz druge važne rubrike lista. Među njima valjalo bi izdvojiti barem dve. Prva je „Nova riječ u tvom riječniku“, koja je izlazila od šezdesetih do početka osamdesetih godina i unutar koje su bile date definicije i pojašnjenja za mnoge važne političke termine, naročito one koji su bili u svakodnevnoj upotrebi, kao na primer: komunist, nacionalisti i šovinisti, unitarizam, kvisling, akcija i reakcija, fašizam, utopija, angažovani i neangažovani, dogmatizam, inflacija itd. Ponuđena objašnjenja nisu bila neutralna nego su predstavljala izraz socijalističkih vrednosti i bila su reakcija na aktuelne političke tendencije u zajedničkoj državi, o čemu ilustrativno svedoči članak o nacionalizmu (1290/1982): „Jer – od svih 'izama' koji nasrću na samoupravnu i socijalističku Jugoslaviju, nacionalizam je među najopasnijim, slobodno se može reći i najpokvarenijim.“ Sličnu je funkciju imala i rubrika „Prvi susret s Marksom“ (872 et passim/1973), koja je u vidu feljtona bila štampana u nastavcima, i to više godina zaredom, i preko koje su osnovnoškolci mogli bliže i detaljnije da se upoznaju sa likom i delom idejnog tvorca političkog sistema u kojem su živeli i rasli.

Slika mladih: od samoupravljača do potrošača

U kontekstu priče o političkom obrazovanju neizostavno je utvrditi i kakvu sliku o samoj mladosti pružaju *Male novine*, odnosno šta sve podrazumeva i

obuhvata reprezentacija mladih u časopisu. Kroz ovu samoreprezentaciju mladosti sažima se i politička orijentacija lista, od brige za izgradnju nove domovine preko konzumerističke proizvodnje detinjstva pa do apela protiv rata.

Mladi su uglavnom bili predstavljani kao borci, revolucionari, zadrugari, proizvođači, glasači – ukratko: samoupravljači. Brojne reportaže donosile su priče o mladim partizanima koji su svoje živote žrtvovali u ratu ili, ukoliko su ga preživeli, na osnovu tog iskustva gradili novo društvo (npr. „Svijetli lik dječaka-borca“, 2/1956; „Djeca borbe za slobodu“, 36/1956). Međunarodna solidarnost bila je ohrabrivana, naročito u otporu i borbi protiv kolonijalnih okupatora (npr. „Mali demonstrant“, 3/1956; „Djeca u svijetu: udruženi protiv nejednakosti“, 395/1964), i mladi su u tim procesima po pravilu bili viđeni kao ravnopravni učesnici borbe, s pravom ne samo da iskažu svoje nezadovoljstvo nego i da postanu deo partizanskog rata. Osnovna poruka ovakvih članaka glasila je: Vi, jugoslovenska mladeži, danas živite u igri i miru, ali drugi narodi još uvek se bore za samostalnost. *Male novine* su, pritom, ponosno isticale svoju mobilizatorsku ulogu. S druge strane, deca su podsticana na kolektivni rad i udruživanje, kako bi na vlastitom primeru i kroz praksu učili šta znači samoorganizovanje, zadružni rad, proizvodnja i dr. (npr. „U zadruzi 'Samopomoć', 27/1956; „Pioniri rade, pioniri upravljaju“, 485/1965). Takođe, bilo je dosta napisa o učešću mladih na izborima (npr. „Mladi glasaju“, 91/1958): iako se radilo o generaciji koja je upravo postala punoletna i više nije čitala *Male novine*, list je izveštavao o njihovom prvom izlasku na izbore, predstavljajući ga kao njihovu građansku obavezu i čin dostojan poštovanja, a u takvoj slici tadašnji maloletni čitaoci trebalo je da prepoznaju buduće sebe kao aktivne učesnike jugoslovenskog društveno-političkog života.

Međutim, naličje slike mladih kao proizvođača-samoupravljača bila je konzumeristička proizvodnja detinjstva, koja je mlade interpretirala kao decu potrošače. Prema Ildiko Erdei, bio je to deo šireg procesa koji je na Zapadu počeo odmah nakon Drugog svetskog rata, ali koji je u domaćim uslovima bio dodatno 'poguran' tzv. politikom standarda koju je Partija proklamovala počev od sredine šezdesetih u pokušaju da pomiri napetosti prouzrokovane liberalizacijom tržišta. Paradigmatično, prvi opširni članak o filmu u *Malim novinama*, „Njihova veličanstva – filmske zvezde“ (547/1967), bila je prilika da se koncept poznate ličnosti odnosno zvezde 'useli' i na stranice štampe za decu, a ujedno je predstavljao i početak sve opširnijeg pisanja o zabavi i popularnoj kulturi. U tom periodu objavljen je i prvi veliki intervju sa nekom domaćom muzičkom zvezdom, Arsenom Dedićem, pod naslovom „I ja sam veliko dijete“ (723/1970), da bi od druge polovine sedamdesetih godina u listu izlazilo sve više intervjuja sa muzičarima. Godine 1977. odeljak sa vestima iz zemlje i sveta prebačen je sa naslovne na drugu stranicu novina, a „Zabava“ postaje centralna rubrika novina, dok tog leta izlazi prvi *Ljetnji zabavnik*, koji će za nekoliko godina biti dopunjen

zimskim parnjakom. Uporedo sa ovim procvatom zabavnih rubrika, u novinama su više prostora postepeno zauzimale i reklame, i to najviše one za dečje proizvode i banke, proizvođači kod čitalačke publike mahom konzumerističku žudnju.⁵ Tako je na stranicama lista došlo do kolizije dva suprotstavljena ideološka svetonazora: „Umetnički i zabavni sadržaji koji su stvarani za decu nalaze se u jednom polju preseka između ideologije i čiste popularne kulture, dominantno određene pravilima zabave i tržišta. Ideološki sadržaji nisu potpuno nestali, ali su popkulturalizovani u meri koja će do kraja sedamdesetih gotovo u potpunosti potisnuti simbole i topose vladajuće ideologije, pretvarajući ih u označavajuće koji imaju malo zajedničkog sa nekadašnjim označenim – socijalizmom“ (Erdei 2012: 88). Političko obrazovanje mladih gubilo je bitku zato što više nije uspelo da pronađe način da se obrati deci: ogrezlo u umrtvljenim i anahronim slikama i pričama, koje su mogle biti samo odbojne i smešne, ono više nije znalo da čuje i odgovori na nove potrebe mladih, a da se pritom ne surva u depolitizovanu provaliju zabavnih popkulturnih sadržaja.

Naposletku, počev od 1989. godine, dominira slika mladih kao antiratnih agitatora i tada dolazi do zanimljivog obrata u pretpostavljenim pozicijama ugledanja i ogledanja između odraslih i mladih. Anketa sprovedena u sarajevskim školama, objavljena u članku „Šta sanjam, a šta mi se događa: Jugoslavija u meni“ (1558/1989), nedvosmisleno je potvrdila da su deca bila protiv podela, ma koje vrste ove bile. Tamo gde su, u prvim godinama izgradnje novog društva, komunisti i partizani – kao revolucionari i (pali) borci za narodno oslobođenje od stranog fašističkog okupatora i domaćih sluga kapitala – služili kao paradigmatični članovi društva na koje je mladi trebalo da se ugledaju i čijem je *liku i delu* trebalo da teže, sada su se, u poslednjim godinama zajedničke države, na mestu uzornih građana s ispravnim političkim svetonazorima nalazili upravo mladi – kao maltene jedini deo jugoslovenskog društva koji još uvek svesrdno baštini jugoslovenstvo – dok su odrasli prikazani kao oni koji ga, nerazumno i nasilno, odbacuju. Svaka sveska *Malih novina* u poslednje tri godine pred rat je, eksplicitno ili implicitno, poručivala da stariji sada treba da uče od mlađih i slušaju njihove poruke, pošto su samo u njima bile sadržane one ranije prihvaćene vrednosti bratstva i jedinstva i zalaganja za mir po svaku cenu. Međutim, mlade nije imao ko da čuje, upozoravale su *Male novine*, i u tome leži još jedan ironijski obrt: društvo koje je nekada počivalo na principima samoupravljanja i zalagalo se za što veće učešće mladih u političkom životu sada je čitavoj toj grupaciji oduzelo glas, ukinuvši temelje na kojima je počivalo. „Možda stariji misle da mi živimo u nekakvom našem svijetu“ (1628/1991), izjavio je jedan učenik osmoljetke i nije

⁵ Najčešće navodeni primer konzumerističke proizvodnje detinjstva u SFRJ je pesma „Moja mala devojčica“, koju su na muzičkom festivalu u Opatiji 1958. izveli Zdenka Vučković i Ivo Robić: „Moja mala djevojčica / puna je velikih želja... // ... tata, kupi mi / tata kupi mi, tata kupi mi sve...“

bio daleko od istine: upravo su ih stariji i saterali u „nekakav njihov svet“ i tako ih isključili iz političke zajednice, koju su zatim razorili.

Završne opomene

Iako su *Male novine* od samog početka bile informativni list „za pouku i zabavu“ mladih, struktura časopisa – hronološki gledano – kretala se uglavnom od prvog ka drugom polu ove fraze: od didaktičko-informativnog ka zabavno-razonodnom, ili od *utile* ka *dulce*. Časopis je bio politički vitalniji i produktivniji dok su i država i društvo bili spremniji i otvoreniji za političko eksperimentisanje, što je, sudeći barem prema tezama Darka Suvina, trajalo otprilike do 1972. godine. Od inicijalnog revolucionarnog žara i inovativnosti samoupravljanja preostao je samo monolitni, statični i u sebe zatvoreni birokratizam na umoru. „Sustav kojim dominira društveno tijelo protivno emancipaciji zatvara se u sebe, prestaje prodirati u spoznajni prostor i pronalaziti rješenja u budućnosti“ (Suvin 2014: 20–21), a time gubi i potencijal da oblikuje mlade koji će graditi i živjeti tu budućnost. Gubitak ove emancipatorske i eksperimentalne političke inicijative bio je praćen opštom depolitizacijom društvenog života, i to je imalo nemale posledice na uređivačku koncepciju *Malih novina*. Kao što je u radu već primećeno i pokazano, vremenom se sadržaj lista i doslovno ‘čistio’ od politike, ustupivši previše mesta rubrikama posvećenim zabavi i rasonodi. Tamo gde su se mladima ranije obraćali visoki državni i partijski funkcioneri, ili drugi učesnici društvenog života, sa porukama o postajanju socijalističkim (novim) čovekom, iskrsavale su sada muzičke i filmske zvezde sa svojim glamuroznim biografijama i ritualizovanim, dakle politički ispražnjenim diskursom.

U toku debate o ustavu početkom šezdesetih izneto je mišljenje kako „svi znamo, da bismo pocijepani u posebne državice bili slabi i nejak, a samo ujedinjeni u jednu državu – snažni“ (333/1962). Počev od kraja te decenije na uzglavlju magazina često je, kao svojevrсни epigraf broja, štampana Titova poruka: „Čuvajte bratstvo i jedinstvo kao zjenicu svoga oka“. Govoreći o tada već višedecenijskom izdavačkom poduhvatu objavljivanja *Malih novina*, Zdravko Ostojić je početkom osamdesetih zaključio da je taj uspeh na prvom mestu rezultat „čiste, ničim i nikad pomućene jugoslovenske uređivačke politike“ (Ostojić 1982: 319). Poslednje godine zajedničke države je, u članku povodom obeležavanja Dana pobeđe, izašao čak i veoma otvoren komentar na tada sve brojnije pokušaje „nacionalno osvešćenih“ istorijskih revizionista da se ovaj praznik relativizuje: „Ni neki novi istoričari [...] neće moći da izbrišu činjenicu da je 9. maja 1945. godine završen drugi svjetski rat pobedom nad fašizmom“, za koji su se borili „ustaše, četnici i drugi izdajnici“ (1619/1991). Prema svemu tome, jugoslovenska orijentacija

lista, zasnovana na jednakosti, solidarnosti i antifašizmu, bila je najvažniji faktor političkog kontinuiteta *Malih novina* tokom svih godina izlaženja lista, bez obzira na štetne posledice sveopšte društvene depolitizacije. Ima, nažalost, gorke i tužne ironije u tome što su poslednji (jugoslovenski) čitaoci *Malih novina* postali svedoci i žrtve fatalnih političkih odluka, upravo onda kada se njihov časopis od „informativnog lista“ gotovo u celosti pretvorio u „zabavnik“.

LITERATURA

Bodrijar, Žan. *Simbolička razmena i smrt*. Preveo Miodrag Marković. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1991.

Erdei, Ildiko. *Čekajući Ikeu: potrošačka kultura u postsocijalizmu i pre njega*. Beograd: Srpski genealoški centar, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, 2012.

Nodelman, Perry. *The Hidden Adult: Defining Children's Literature*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008.

Ostojić, Zdravko. „Dječja štampa kreativna dopuna nastavi“. *Nastava i vaspitanje* 2. 31 (1982): 317–321.

Petrović Todosijević, Sanja. *Socijalizam u školskoj klupi: reforma osnovnoškolskog sistema u Srbiji 1944–1959*. Doktorska disertacija. Beograd: Fakultet za medije i komunikacije, 2016.

Suvin, Darko. *Samo jednom se ljubi: radiografija SFR Jugoslavije, 1945.–72. uz hipoteze o početku, kraju i suštini*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, 2014.

Trnavac, Nedeljko. *Vaspitna funkcija školskih listova*. Beograd: Savet za vaspitanje i brigu o deci SR Srbije, 1974.

IZVORI

Male novine: jugoslovenski nedjeljni informativni list za mlade [Sarajevo]: I. 1 (1956) – XXV. 1638/1639 (1991).

Jovan Bukumira

SOCIALIST POLITICAL EDUCATION IN CHILDREN'S
PERIODICALS: *MALE NOVINE (THE LITTLE PAPER,*
SARAJEVO, 1956–1991)

Summary: This paper deals with *Male novine*, a journal for the young – primary school pupils, largely those in higher grades – which was published in Sarajevo from 1956 to 1991 by NIPRO “Oslobođenje” and distributed throughout all Yugoslav republics and autonomous provinces. In the beginning, the text outlines the socio-political educational context in socialist Yugoslavia of the 1950’s. The Communist Party of Yugoslavia adopted a more precise plan and programme of education and upbringing only after World War II, at the Fifth Congress (1948) and the Third plenum (1949) that resulted in the 1949 *Resolution*, which defined an encompassing and multifaceted education of young people as its aim, both within and without the school system. Compulsory primary (eight-year) school education was introduced by the General Education Law (1958), and in that period without standardized textbooks children’s periodicals were meant to serve as supplements for the school programme and help for designing the young’s pastimes. *Male novine* were designed – conceptually and visually – as ‘real’ newspapers, thereby addressing their audience as adults. That strategy’s aim was, on one hand, to present the content as interesting and accessible to the young readers, and on the other hand, to prevent shutting them into a childhood world and to enable them to become equal participants in the socialist socio-political life. Therefore, *Male novine* reported extensively on all important events both in Yugoslavia and worldwide, emphasized their political aspect and determined their value, teaching its readers to adequately contextualise these events historically, geographically and politically and to take the appropriate stance. The representation of the young ones in *Male novine* was diverse – manufacturers, cooperative members, fighters, voters, consumers, anti-war activists etc. – and each of these images served as an example to aspire to in different periods. In the end, we show that the consequent pro-Yugoslav orientation of the paper was conflicted with the gradual depoliticization of the content, which resulted in the transformation of an “informative newspaper” into a children’s magazine at the brink of the common country’s downfall.

Key words: *Male novine*, children’s periodicals, Yugoslavia, socialism, political education, depoliticization.